

A költészet varázsa

Régi közhely, hogy a verses beszéd szavakkal üzött mágia, de amelyen könnyedén szoktunk beszélni arról, hogy ez vagy az a költemény *szép vers*, *nagy vers*, annyira nem tartjuk fontosnak, hogy értékelő megállapításunkat racionálisan is igazoljuk. Ez természetes is, mert ha — bűvös áramütésként — megérettük a vers varázslatos erejét, már »telített« állapotban is vagyunk, azaz az érzéki kielégülésen keresztül valami egészen értelmesnek, egészen tartalmasnak az érzése is előnt bennünket. Már is ott vagyunk tehát, hogy az igazi vers mágiája abban áll, hogy valami mélyen lényegesről, azonnali hatással, meg tudja mondani, hogy — valóban lényeges. A lényeg — eszmei mondanivalónak is szoktuk mondani — *egyszerre* akár megmutatkozni, minde-
nestül, egész súlyával, és várja a bűvös szót, mely egész telítettségében meg tudja idézni. Nem kell arra gondolni, hogy ez a lényeg metafizikus értelemben van meg, de a kimondás, a megidézés pillanatában mégis a legegészebb formájában akar megmutatkozni. Nem »örök« mondanivaló, de — most és itt — mégis a legteljesebb mondanivaló. Épp ezért a jó versben valamiképpen minden benne van, amit abban a pillanatban valamilyen jelenségről mondani lehetett. Az »objektív valóságot« nem tartalmilag szüli meg a költő, mondjuk úgy, nem anyagában, de mindenesetre megszüli formailag. Ami van, kétségkívül objektíve és teljesen van meg, de arra vár, hogy megszüljék, megláttassák, mégpedig egyszerűségében, teljességében. Eletet nyilván nem lehet »formátlanul«, darabokban szülni, és ilyen értelemben a forma-adás, a jó versnél, a végső esztetikai lehetőséget is jelenti.

A költő tehát nem olyan bűvész, aki a semmiből teremt, mégis végte-
lenül fontos, hogy *hogyan* csinálja, amit csinál. Ez nem ellenkezik a marxista észétika alaptételével (az irodalom a valóság tükrözése a nyelvi kifejezés sajátos eszközeivel), sőt mivel a művészi tükörnek többet kell mutatnia a valóság felületi képénél, egyáltalán nem tekinthetjük a költő tükröző egyéniségét mellékes dolognak, mert hiszen mit érne az olyan tükör, mely a valóságból ugyanazt mutatja, amit tükör nélkül is látunk belőle? Persze, a művészi tükör nem magából, hanem magán keresztül tükröz. Az alap, a valóság objektív ereje, szóval a kor ösztönző, sugalló ereje olyan mértékben jelentkezik, hogy a legszubjektivebb reagálásokat is mederben tudja tartani. Ez vulgárisan annyit jelent, hogy lényeglátó, lényegmegérző, kozmikus életérzés nélkül nem lehet mágikus, megidéző erejű szavakat mondani. »En nem bűvésznek — mindennek jöttem« — mondja Ady is, és ez a mondás pregnáns foglalatja annak az igazságnak, hogy a nagy költők a teljes sugalmazottság, a végleges izgatottság állapotában vallottak korukról. Ahhoz, hogy világíthassunk, mindenestül égnünk kell. Az igazi költő ég is, és ez az égés nemcsak a fűtőanyag kalória-mennyiségét jelzi, hanem azt is, hogy a költő a kalória-mennyiséghez méltón tud lángra kapni. Az égés hőfokán, mint szubjektív tüneten keresztül így mérhetjük meg az igazi költőben a kor objektív problematikáját, világnézeti, életértelmezési, minden embert érintő kérdéseit.

Úgy gondolom, hogy ezek előrebocsátása nem volt felesleges, hiszen ezek a gondolatok beletorkollanak napjaink irodalom-politikai és irodalom-elméleti kérdéseibe. A sokat hánytorgatott lírai sematizmus vajjon mi mást jelent, mint az objektív tényekhez, a külvilághoz való izgalom nélküli, tehát

? költői értelemben »formátlan« odatapadást? Az ennek visszajaként jelentkező ellensematizmusban pedig nyilván megint a tartalom, az objektív társadalmi mondanivaló elhanyagolása jelentkezik, a szubjektív formaadás »fontosabb« volta miatt.

Ha nem akarunk a felületen maradni, a kérdést nyilván történetileg kell néznünk, de elég lesz, ha csak XIX. századi líránk nagyjait vesszük szemügyre, mert kétségtelen, hogy ez a század volt történetünk legizgalmasabb százada, helyesebben ennek a századnak az izgalmai utórezgéseikkel még az idegeinkben élnek.

Vörösmarty költészetében még ma is töretlenül megérezzük a reformkor végleges izgalmaival, ahogy töretlenül varázslatosnak érezzük formateremtő erejét is. Vörösmarty — a szó legmélyebb értelmében — programköltészetet művelt, de ez nem jelentette azt, hogy egyéniségének háttérbe kellett emiatt szorulnia. Az a felfogás, mely benne a koszorús költőt, a reformkor építő, pozitív szellemű programadóját, illetve a belső világába menekülő pesszímista rémlátót szembeállítja egymással, ma már álproblémának bizonyult. Programköltő volta nem jelenti a reformkor konkrét tennivalóinak pedáns versbefoglalását, hanem sokkal inkább annak az erkölcsi izgalomnak a világgá kiáltását, mely az új honfoglalás révületében olthatatlan tűzként égette agyát, szívet, minden idegsejtjét. Egyéniségét azzal áldozta fel, hogy odaadta fűtőanyagának egy minden magánügynél ezerszer fontosabb ügy diadaláért: »Mért még neked virulnod kell, oh hon, fölül időn és minden sorsokon.« Pesszimizmusa éppen abból eredt, hogy az új honfoglalás feladatát nagyobb-nak érezte osztálya és a maga emberi erőinél. Az ősi dicsőség elmúltával mi dicsőség maradhatott még a nemesség számára? Nemcsak a bűnei lázadtak a fejére, hanem az erényeivel sem tudott már semmire se menni. A heroikus nemesi életeszmény még utoljára hősieset produkál Vörösmartyban: az élet egészének értelmezésével, a végső dolgok látnoki megragadásával próbálkozik meg. Akik valójában mindent eljátszottak, a halálössé vált játékokban filozófusokká válnak: belenőttetik a maguk múlt életét a végtelen jövőbe.

Petőfiben ez a kozmikus izgalom a másik oldaláról mutatkozik meg. Vörösmartyék csak önmaguk ellen csinálhattak forradalmat, ezért vált ez a nemesi forradalom a lelkiismeret, a tépelődés, a dolgok végső mérlegelésének forradalmává. Petőfi mások ellen hirdetett forradalmat, azok ellen, akik útjában álltak annak, hogy az élet a maga teljes szépségében azok számára is kivirágozhassék, akik az életet még a naiv elfogadás örömeivel tudták élni. Petőfi az élet nevében hirdetett forradalmat, nem erkölcsi, de társadalmi forradalmát, nyilván azért, mert hitt abban, hogy a társadalmi forradalom győztesei azzal, hogy levegőhöz és napfényhez jutnak, egyúttal belépnek a paradicsomba is. Petőfi szemében a forradalom az a lángpallos, mely az élet paradicsomának bitorlóját a pokolba zavarja. Ezért ítélkezik felettük a tiszta lelkeknek jogos könyörtelenségével. De nemcsak *ítélkezik*, hanem himnuszt is intonál, a szabadság ígéretföldjének lázában indulókat ír, hogy siettesse az ígéret-földje felé menetelőket. Ezt úgy tudja elérni, hogy nyelvében benne van a tömegek hitének minden határozottsága, világossága, azonnal ható ereje. Petőfi — a nyelvújítás nagy vajúdasai után — megint olyan költő, aki a nyelv *objektív erejével* hat, nyilván azért, mert a tárgyi valóság és a szubjektív formaadás fokéletes adekvációjáról van nála szó. Petőfi verse, mint forma, esztetikai jelenség, nem probléma, kép és nem konstrukció, született, és nem dajkálták világra.

Ady fellépésekor Petőfi nemzedékének forradalmi, életigenlő optimizmusa már rég elapadt: »kincstári« optimizmus lett belőle, melyből csak megnyugtató verses beszámolókra futotta a Petőfi—Arany epigonok »népi-nemzeti« lírájában. A kiegyezés utáni évtizedekben minden elszívárgott és megromlott, vagy néhány nagy lázadóban önemészto lángként lobbant el, ami Petőfiéket mindent elsöprö forradalomra ihlette. De nemcsak a 48-as eszmék csúfolódtak meg, hanem — vagy éppen ezért — az élet maga is problematikussá vált. Ady még mindig Petőfi nemzedékének társadalmi programjáért akart forradalmat csinálni, de már Petőfi hite, sugárzó optimizmusa nélkül. Adynak egyszerre volt pöre az úri Magyarországgal, de magával az élettel is, és ebből a tragikus párhuzamból élete végéig nem tudott kikéveredni. Ady individualista — az individualizmus végletes önimádatával —, de ugyanakkor szocialista is, a szónak abban az értelmében, hogy végletes izgalommal tud reagálni a magyar életnek minden individualizmust túlordító társadalmi, közéleti kérdésére. Az »Élet« fejedelmeként bővebb, bátrabb, teljesebb életet hirdetett meg, a »vér és arany« költői manifesztációiban, egy műveltebb, haladot-
tabb polgári életforma nevében, de nem volt elég vak és önimádó ahhoz, hogy meg ne érezze: ezzel a »színekkel tarkált semmivel«, az Ős-kajánnal való viaskodásaival nem tud bele nőni a »jövendő fehéreinek« életébe. Ady az individualista élet üszkös romjain, csömörén és útálkozásán át érkezik el azokhoz, akik »frissek a vérben, nagyok a hitben«, de egy baljóslatú élet ízeivel a szájában, hogyan is fújhatta volna meg a föltámadás trombitáját Petőfi gyanútlan valóságelfogadásának szellemében? A siettetett élet halálra sebezte Ady nemzedékét: rémeket láttak, ahol gyönyört kerestek, és halálos izgalmukban, balsejtelmekben, rémüldözéseikben és megcsaltságuk dühében hogy is toluh-
hattak volna szájukra olyan napsugarasan világos, erőt, biztonságot sugárzó szavak, mint Petőfiére?

Ady szimbólumokban szeretett beszélni, és ez a leglogikusabb, legtermészetesebb dolog: a szimbólumban a nyelvi kifejezésnek éppen olyan végletes izgalma él, mint amilyen végletes izgalom fűtötte a költő életét. A szimbólum valahogy »természetellenes« kép, mert épp azt mutatja problematikusnak, amit — képiségevel — azonnal megfoghatóvá, szemléletessé kellene tennie. A szimbólumot magyarázni kell, viszont képet magyarázni kissé képtelen dolognak látszik. A kép inkább csodálkozásra ösztönöz, mint magyarázgatásra.

És mégis, ez a képesség, ez a verses forma pontosan megfelelt egy olyan kor formanyelvének, melynek a valóság a fejére lázadt. A szimbólum csak vulgáris szóhasználattal mondható jelképnek, mert nem helyettesíthető a jelképezett valóság-elemekkel. A szimbólum *mögöttes izgalmakat jelez*, azt, hogy a valóság baljóslatúan más, mint aminek látszik, és ez pontosan megfelel az életérzésében mindenestül megbolygatott, a pusztulás permanens izgalmai közt örlődő polgári társadalom szemléletmódjának.

A szimbólum végletes izgalmakat jelez, de érdekes, hogy Ady éppen ezzel a végletes izgalmával nő túl minden dekadencián, minden mutatványos önpusztításon, a romlás és rontás kultikus formáin, amelyek a polgári individualista amorális végso határvonalait jelzik. Ady halálos szorongatottságában »istenkeresö« lármát csap, azaz ítélkezik, értelmez, jósol — és semmiképpen nem nyugszik bele az élet »olyan, amilyen« értelmébe. Jól meglátták ezt benne kezdettől fogva a Nyugat nagy lírikusai, akik éppen az Ady-féle dilemma alól akartak volna kibújni. Ezek a kevésbé »izgatott«, vagy izgal-

maikat álcázni próbáló költő-kortársak, főleg Kosztolányi, éppen ezt a profétikus, váteszi vonást ítélték meg a legkeményebben Adyban, természetesen a művészet »magasabb« szempontjai nevében. Kosztolányi idegei nem bírják el Ady végletes izgatottságát: nem értelmez, csak megvillantat, nem akar meggyőzni, csak el akar kápráztatni. Ezért formalistának is szokták mondani, de ez a formalizmus nagyon is tragikus dolog! A költő a maga gazdag tudatvilágával, csömörével, félelmeivel és kételkedéseivel egy ú. n. *elsődleges*, impresszionisztikus, tehát *elfogadó* kifejezési formába akar belebújni, ismeretelméleti okokból is, azért tehát, mert minden, amit csinálunk (és csinálhatunk), úgysis csak »felületes« dolog: *a világ monumentalitásában is csak szubjektív impresszió*. Ebben a magatartásban morális és intellektuális lázadás van a dolgok objektív érvényessége ellen, de tagadhatatlan, hogy nagyon szenvedélyes lázadás. A Kosztolányi-féle impresszionisták fellázadnak valami ellen, ami szubjektív valóságérzésükben csak »felületesen« van meg, tehát »lényegileg« nincs is meg, de lázadó szenvedélyük mégis meglevőnek, lényegesnek mutatja. Úgy vannak a valósággal, mint a pincébe küldött gyerek a sötétséggel. Tudja, hogy a sötétség nem veszedelmes, talán nincs is, csak káprázat, mégis fél, fél attól, amiről gyanús igyekezettel ő maga is azt mondja magának: nem kell félni tőle. Így lesz ebből a lírából a szenvedélyes félelem megnyilvánulása: »szegény kis gyermek panasza«. Ha a dolgokat összezsugorítjuk, bennünk nőnek meg nagyra — ez Kosztolányi impresszionizmusának a tragikumja. Bennünk semmi sem marad »felületi« dolog. A panasz is életértelemzés, és Kosztolányi a verses beszéd jéghideg csillogásával sem tudja álcázni, hogy parazsat gyűjtött a fejére. Kosztolányi olyan varázsló, aki azt akarja bizonygatni, hogy a varázslás kedvéért nem kell extázisba jönni. De csak az extázis hőfokát tudja álcázni, maga a láz ott bujkál legfélényesebb, legjátosabb szavaiban is.

A XIX. század, helyesebben a századforduló nagy lírikusainak példája világosan bizonyítja, hogy a verses beszéd mágiájából csak úgy lesz valami, ha a költőnek, a varázslónak, van mit felidéznie, de úgy, hogy az, amit felidéz, őt magát is mindenestül varázslatba ejti. A verses beszéd minőséget jelent, de csak akkor, ha valami egészen lényegesnek tud életet adni. Ez egyben azt is jelenti, hogy a költő »egyéni izgalmi« csak akkor nem pazarlódhatnak el, ha kozmikus, kollektív izgalomba torkollnak. Ez a polgári társadalom költőire is áll, akiknek, éppen társadalmuk eredendő tendenciája ellenére, és sokszor önmaguk ellenére is, kellett a kollektív-kozmikus izgalom igájába törniök, azzal az örökös individualista rettegéssel, hogy költészetük így »személytelenné« válik. De bebizonyosodott, hogy csak a nagy izgalom nem tesz személytelenné. Különös paradoxon, de a polgári-individualista költészetet is éppen a nagy valló szenvedély teszi napjainkban is ösztönző erejű emberi dokumentációnak, bármennyi egyénieskedés, fene-gyerekeskedés tapad is sokszor hozzá.

Nagy lírikusaink közül József Attila példáját hozhatjuk fel végső bizonyítéknak arra, hogy ha a költő — az idő, a kor szorításában — *eszközzé objektíválódik*, formáló erejének mágiája is megnövekedik. József Attila a »szépség koldusaként« indult költői útjára. Koldusnak meg is maradt, de a szó polgári értelmében vett *szépség* lemállott róla. Nem véletlen, hogy az ú. n. nyugatosok sokszor zsúfolt, pompázó, de mindenesetre problematikusnak ható formái után megint az ő tollán jelentkezik elemi frissességével, népiesen szem-

léletes és játékos színeivel, később pedig a proletár élet komor, kijelentő erejű súlyosságával az objektív, vagyis izmusokkal fel nem csigázott magyar nyelv.

Vajon miért? Költőink közül József Attila harcolt meg a szocializmus igazságaiért a legmélyebb önátadással, ő jutott el a legmesszebb azon az úton, mely ezt az életet belülről, egész törvényszerű súlyosságával vállalja. József Attila ismeri fel döntő módon nagy költőink közül, hogy a proletariátus sors-hordozó, törvényhordozó. Valami elkerülhetetlenül törvényszerű teljeseedik be rajta: a történelem eszközévé objektíválódik, de miközben felhasználódik a történelem építőanyagának, súlyban és jelentőségben önmaga számára is megnő: »az osztályharcban vasba öltözik«.

József Attila is vasba öltözött: megharcolt a szocializmusért, és ha közben egyéniségét feláldozta, ez pontosan annyit jelent, mint amennyit a proletariátus életében is jelentett: az élet törvényszerűségéhez való hősies alkalmazkodást. Individualizmusából csak a polgári sallangok maradtak el, de maga a költő személyisége megnövekedett, megnemesedett: minőségi értékévé dolgozódott fel benne minden, ami az ellenforradalmi rendszerben csak illegitimitásban, pincék mélyén és a legelszántabb lelkek mélyén rejtőzködhetett.

Vajon a szocializmus lényegének felismeréséből, József Attila nagy objektíválódási szenvedélyéből, mit tudott átvenni felszabadulás utáni líránk? Ez a líra tulajdonképpen már a győzelem lírája, és így természetesnek kell vennünk, hogy himnikus, megimádó, boldogan regisztráló lírát kaptunk benne. A társadalmi felszabadulás történelmi lázában millió és millió ember érezte a »legszemélyesebb« ügyének, hogy mindenestül odaadja magát egy nagy-nagy kollektív mámornak, hogy »személytelené« válják az osztályokat és országokat elnyelő viharzásban. De hiába, nincs igazi győzelem, és nincs igazi himnusz sem a *belső hozzánövőkés* láza nélkül. Felszabadulás utáni líránk *nagy versei* kivétel nélkül ebből a nagy önátadási lázból, önvizsgálatból, önmagunk mérlegre tevéséből születtek meg. A himnusz nem a kicsivé zsugorodott ember személytelen beszéde a maga »istenéhez«: teljes személyes igénybevettség, objektív okokból eredő megszállottság nélkül még senkinek sem sikerült »himnuszt« írnia.

Talán ebben rejlik az oka, hogy felszabadulás utáni líránk — ha mint tömegjelenséget nézzük — egyszínű, varázslat nélküli. A szocialista országépítés számszerű adatait, általában akkori életünk »dinamikus« erejű változásait nagyon sok költőnk nagyobb bizonyítéknak vette, mint amennyire kereste a valódi hozzánövés mélyebb jeleit, nehézségeit és egyéni erőfeszítésen is múló győzelmeit. Szem elől tévesztettük, hogy — József Attila korával szemben — csak a *külső nyomás* szűnt meg, de nem szűnt meg a feladatok, kötelességek, tennivalók *belső nyomása*, életünk morális szorongatottsága.

Természetes, hogy azt hittük, a szocializmus győzelme *birtokbavevést* és *leszámolást* jelent. Ez történelmileg, objektíve elkerülhetetlen volt, de mégis elvonta a figyelmet az építés mélyebb értelméről és igazibb nehézségeiről. Elfeledkeztünk arról, hogy a győzelem nem fejezte be a harcot, hanem egy új harcnak a társadalmi feltételeit teremtette meg. A szabadsághoz-jutottság boldogító ténye azonban — szinte elkerülhetetlenül — a »többé nincsen baj« érzését keltette bennünk, és megindult a versek áradata, melyeknek volt haszna, érdeme, jogosultsága, de nem volt — nem maradt — varázslata. Itt egy izgalmak nélküli impresszionizmusról van szó, amely valahogy a visszája a polgári költők már említett felületen maradásának. Ez menekülés volt önmaguk felzaklatott énje elől, olyan felülethez tapadás, amellyel a »búgó tár-

nák« boljóslatú morajlását akarták elhallgattatni. Az újabb impresszionizmus is a felülettel töltökezik, de az ellenkező szándékkal: ez van, az van, minden van, csak el kell gyönyörködni a dolgokon.

Talán ezekben az okokban rejlett, hogy a sajtóban, különböző vitákban és magukon az írókongresszusokon is annyi szó esett a *lírai sematizmusról*, vagyis a személytelenül lelkendező, mágia nélküli verses beszédről, amelynek visszája aztán a polgári pszichológiájú »privatizálásban« jelentkezett. Ez nyilván csak múló körtünetnek fogható fel, mert a hirtelen individualizmusra megéhezett költőknek nem a szocializmussal van bajuk, csak fuldokolni kezdtek már a lírai sematizmus fűrészpörától. A szocializmus nem arra való, hogy az egyéniséget elnyelje, hanem arra, hogy szárnyakat adjon neki. A fent említett »privatizálás« pontosan jelzi, hogy felszabadulás utáni líránk, amilyen mértékben kiszolgálója volt a győzelmi pszichózisnak, ugyanolyan mértékben az áldozata is lett. El fog-jönni az idő — csíráiban már kezdettől fogva itt volt — amikor bebizonyosodik, hogy az építés »izgalmasabb«, mint a győzelmi állapot, éppen szocialista értelemben. A »győztünk« állapot, az az érzés, hogy túl vagyunk a nehezén, könnyen elnyeli individualizmusunkat, az építés viszont napról-napra igénybe veszi. A szocialista haza építése minden jószándékú emberi érzésből, megmoccanásból, vágyból, gondolatból anyagot tud magának kovácsolni. *Aki nem a maga számára individualista, az bátran lehet individualista* — és ehhez éppen a szocialista társadalmi rend, a szocialista értelmű országépítés szolgáltatja az objektív alapot.

Újra hangsúlyozzuk, hogy a harci állapot, az állandó készültségben levés, a kapitalista környezet nyomása — ezer és egy okból — elkerülhetetlenül olyanak szabták meg felszabadulás utáni líránkat, amilyenek kivirágozni, majd megtorpanni láttuk. De ez a megtorpanás nem dekadenciát jelent, inkább az egészség jelét: a termékenyítőbb, igazibb csírák feszítő ereje jelentkezik benne. A szocialista költő tud harcra is buzdítani, ha az objektív történelmi helyzet így parancsolja, de — a szocializmus lényegének megfelelően — inkább építés-párti, élet-párti. Ez lesz szocialista költészetünknek is igazibb feladata: meg kell mutatnia, hogy az ember megint rátalált az élet *elronthatatlan* örömeinek és *elmulaszthatatlan* feladatainak igazi izére. Mindannak, amit a polgári individualizmus — önimádó lázában — felélt, elherdált és lejáratott, a szocialista életérzésben új fényt és boldogító értelmet kell kapnia.

Azt hiszem, ezt inkább a fiatalok fogják megcsinálni, és eddig is azok csinálták, akik »fiatalok« voltak. Az »öregek«, a volt rossz elleni küzdelmükben adták ki az erejüket, a fiatalok fognak igazán a mai jóval töltökezni. Csak a fiatalok fognak végleg megszabadulni az én-istenítés rögeszméjétől, mely a saját »egyéni« mércéjét olyan nagy valaminek tartotta, hogy nem is találhatott magához méltó elég nagy dolgokat. A fiatalok lesznek azok, akik hívón és gyanakvás nélkül mindent elülről kezdhetnek, az elronthatás sokkal kevesebb lehetőségével és kísértésével. A polgári individualizmus túl akarta harsogni a maga én-lármájával az életóceán zúgását. Ezért hajszolta a képtelenségig a dolgok »egyéni«, csak formai megragadását, de nyilvánvaló: megfoghatatlan dolgok érthetetlen formákat szünek.

A szocialista költő szemében a világ nem veszejtő végtelenség, nem kísérteties megfoghatatlanság, hanem *haza*, melyet még nem foglaltunk ugyan el egészen, de amelynek üzenetét már megéreztük. A szocialista ember költészetének varázsa éppen az lesz, hogy ezt az üzenetet teljes erejében, sugalló, izgalmatokat teremtő erejével közvetíteni tudja majd.

VAJTAI ISTVÁN